

उपसंहार (निष्कर्ष) :

1. तुलना करणे हा मानवाचा स्थायी भाव असल्याने जीवनाच्या प्रत्येक टप्प्यावर माणूस तुलना तंत्राचा वापर करत असतो.
2. मानवी जीवनाप्रमाणेच साहित्यातील साम्यभेदांच्या अभ्यासासाठी तुलनात्मक अभ्यासपद्धती अतिशय उपयुक्त आहे.
3. तौलनिक अभ्यासाच्या आधारे विविध साहित्यांतील उत्तमोत्तम बाबींचा परिचय होतो.
4. संपूर्ण विश्व व्यापणारी ही अभ्यासपद्धती असल्याने सामाजिक, सांस्कृतिक, प्रादेशिक, राजकीय, भाषिक, आर्थिक, साहित्यिक अशा वेगवेगळ्या पातळ्यांवर या अभ्यासपद्धतीचा अवलंब करता येतो.
5. तुलनात्मक अभ्यासामुळे दोन भिन्न गोष्टींतील न्यूनत्व हेही पर्यायाने दिसून येत असले तरी दर्जा सुधारण्याच्या आणि विकासाकरिता ही तुलना महत्त्वपूर्ण ठरते.
6. साहित्याच्या परस्परपूरक तुलनात्मक अभ्यासामुळे साहित्य-संस्कृती-समाज यांचा अधिकाधिक विकास संभवतो.
7. तुलनात्मक अभ्यासामुळे स्व-आकलन आणि स्व-परीक्षण देखील साध्य करता येते आणि त्याद्वारे विकासाची पुढील पायरी गाठता येते.
8. तुलनात्मक अभ्यासासाठी अभ्यासकाची दृष्टी पूर्वग्रह रहित तसेच सर्वसामवेशी असणे नितांत आवश्यक ठरते.
9. तुलना केल्या जाणाऱ्या सर्व घटकांच्या अभ्यासातून त्या प्रत्येकाच्या विकासासाठी स्वतंत्र असा मुद्दा प्राप्त होत असतो.
10. तुलनात्मक साहित्याभ्यासाच्या प्रभावामुळे अन्य कार्यक्षेत्रांत नवे प्रवाह प्रस्थापित होण्याची शक्यता निर्माण होते.
11. तुलनात्मक साहित्याभ्यासात प्रत्येक घटक हा 'देणारा' आणि 'घेणारा' या दोन्ही भूमिका साकारत असतो. त्यामुळे तुलनात्मक अभ्यासपद्धती ही परस्परपूरक आणि लाभदायक असते.

12. नाट्यक्षेत्रातील तुलनात्मक अभ्यासामुळे वेगवेगळ्या प्रांतातील, विविध कालखंडातील नाट्यपरंपरांचा आणि विचारधारांचा अभ्यास करून त्याद्वारे नाट्यक्षेत्राची एकूण वाटचाल आणि सुधारणा/विकासासाठी दिशा ठरवणे निश्चित करता येते.
13. मराठी संगीत नाटक आणि कोंकणी 'तियात्र' या भौगोलिकदृष्ट्या नजिकच्या प्रांतातील दोन भिन्न परंतु काही प्रमाणात साम्य दर्शवणाऱ्या नाट्यप्रकारांचा अभ्यास तुलनात्मक पद्धतीने करता येणे शक्य आहे.
14. मराठी संगीत नाटक आणि कोंकणी 'तियात्र' या दोन भिन्न नाट्यप्रकारांच्या अभ्यासातून दोन्हीची बलस्थाने आणि उणिवा लक्षात येतात.
15. नाट्य हा मानवी स्वभावाचा स्थायी भाग आहे.
16. नाट्यवाङ्मय आणि नाट्यसंहिता यांच्यात वैशिष्ट्यपूर्ण परस्परसंबंध असतो.
17. लेखनमूल्य आणि प्रयोगमूल्य या दोन्ही गुणांच्या एकत्रित परिणामातूनच नाट्य आकाराला येत असते.
18. पौराणिक लेखन, संतसाहित्य, लोककलाप्रकार यांच्या पार्श्वभूमीवर मराठी संगीत नाटकाचा उदय झाला आहे.
19. संस्कृत काव्य आणि लोककलांच्या पार्श्वभूमीवर निर्माण झालेल्या संगीत नाटकांनी स्वतःचे आगळेवेगळे स्थान निर्माण केले आहे.
20. अण्णासाहेब किर्लोस्कर यांचे संगीत शाकुंतल हे मराठीतील आद्य संगीत नाटक ठरते.
21. प्रत्येक कालखंडात विविध प्रकारच्या विषयांवरील संगीत नाटके सादर झाली.
22. संहिता लेखन आणि नाट्यगीते लेखन नाटककारानेच करण्याची पद्धत कालांतराने बदलली आणि त्यातून नवे नाट्यगीतकार निर्माण झाले.
23. संगीत नाटके बहुतांशी राजाश्रयामुळेच टिकून राहू शकली परंतु काळाच्या ओघात लोकाश्रय कमी झाल्यामुळे संगीत नाटकांना आपले अस्तित्व टिकवणे अतिशय कठीण झाले.
24. 'तियात्रा'चा प्रारंभ 'जागोर' या कलाप्रकाराच्या प्रेरणेतून झाला.

25. लोकसहभागातून उदयास आलेल्या 'तियात्रा'ची वाटचाल लोकाश्रयाच्याच आधारे चालू राहिली.
26. प्रारंभीच्या काळात कौटुंबिक आणि सामाजिक विषयांवरच भर देणाऱ्या 'तियात्रा'ने काळानुरूप अन्य विषयांवरही भाष्य केले.
27. विविध सामाजिक, राजकीय घटनांमुळे 'तियात्रा'ला वेगळे भान प्राप्त झाले.
28. 'तियात्र' स्पर्धेच्या निमित्ताने 'तियात्रा'त आमूलाग्र बदल झाले.
29. कलाप्रकार म्हणून प्रगल्भता 'तियात्रा'ला प्राप्त होण्यात 'तियात्र' स्पर्धेचा मोलाचा वाटा आहे.
30. 'तियात्र' स्पर्धेच्या निमित्ताने संहिता-लेखन आणि प्रकाशन 'तियात्रा'च्या क्षेत्रात होऊ लागले.
31. मराठी नाटकाची एक आगळीवेगळी परंपरा संगीत नाट्यरंगभूमीने प्रस्थापित केली.
32. रागदारी संगीताचा अंतर्भाव असलेल्या या संगीत नाटकांनी मराठी नाट्य रसिकांची केवळ नाट्यविषयक नव्हे तर सांगीतिक भूक देखील भागवली.
33. भाषांतर युग हे या दृष्टीने संगीत नाटकाच्या वाटचालीसाठी उपयुक्त ठरले आणि संस्कृत सोबतच इंग्रजीतील नाटके मराठीत आणण्याकडे नवशिक्षितांचा कल वाढीस लागला.
34. मराठी संगीत नाटकांनी पौराणिक विषय मांडत असतानाच तत्कालीन मध्यमवर्गीय जीवनाचे चित्रणही केले.
35. दैनंदिन जीवनाचे तसेच सुखदुःखांचे व समस्यांचे दर्शन घडवतानाच रम्य आणि सहज गुणगुणता येण्यासारख्या चालींतील गीतांमुळे संगीत नाटके अधिक लोकप्रिय ठरली. तत्कालीन जीवनातील आणि समाजातील घटनांचे प्रभावी दर्शन या नाटकांनी घडवले.
36. मनोरंजनासोबतच प्रबोधन हाही महत्त्वाचा हेतू समोर ठेवून मराठी संगीत नाटकाने आपले कार्य केले.
37. सर्वसामान्य व्यक्तीच्या तोंडी असणाऱ्या साध्या, सोप्या, सरळ भाषेचा वापर संगीत नाटकात झालेला दिसतो.

38. काल्पनिक, पौराणिक, ऐतिहासिक अशा विषयांवरून मराठी संगीत नाटक हे सामाजिक विषयांकडे वळले.
39. लोकांसमोर मनोरंजनाचे नवे पर्याय उपलब्ध झाल्याने संगीत नाटकांना बदल करणे क्रमप्राप्त झाले आणि कालानुरूप मराठी संगीत नाटकांची चौकट बदलली.
40. स्वातंत्र्योत्तर कालखंडामध्ये सामाजिक जीवनात झालेल्या बदलांमुळे जीवनाची उद्दिष्टे बदलली आणि यामुळेच संघर्ष, पराक्रम यांचे जीवनातील स्थान उणे होऊन इतर गोष्टी नाटकामध्ये अधिक प्रामुख्याने येताना पहावयास मिळतात.
41. विसाव्या शतकाच्या अखेरच्या दोन दशकात मराठी संगीत नाटकांची संख्या फारच झपाट्याने उणावत गेलेली दिसून येते.
42. मनोरंजनाची इतर नवीन साधने लोकांसमोर पर्याय म्हणून आल्याने देखील मराठी संगीत नाटकांची लोकप्रियता आणि पर्यायाने संख्या उणावल्याचे दिसून येते.
43. पौराणिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय, वैचारिक आणि कौटुंबिक अशा विविध प्रकारच्या आशय संकल्पनांना मराठी संगीत नाटकाने हाताळलेले पाहता येते.
44. मराठी संगीत नाटकाने जनमानसाचे मत घडवण्यात आणि जागृती करण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावली.
45. स्त्रियांनी नाट्यलेखन करणे आणि नाटकात भूमिका करणे या अर्थाने देखील मराठी संगीत नाटकाचे कार्य महत्त्वाचे आहे.
46. प्रारंभी नाट्यपदे स्वतः नाटककारच लिहीत असे परंतु स्वातंत्र्योत्तर कालखंडात नाटकातील पदे इतर व्यक्तींकडून लिहून घेतली गेली. या अर्थाने विचार करता संगीत नाटकांनी नवे नाट्यगीतकार निर्माण करण्यात महत्त्वाचे योगदान दिले आहे.
47. शास्त्रीय संगीताची आवड असणाऱ्या परंतु ते शिकू न शकणाऱ्या सर्वसामान्य व्यक्तीपर्यंत ते घेऊन जाण्याचे कार्य संगीत नाटकाने केले.
48. संगीत नाटकातील नाट्यपदे अधिकाधिक प्रभावी होण्यासाठी कुशल गायक नटांची निवड आणि घडणूक करण्यात आली. यामुळे नवनवीन गायक-कलाकार निर्माण झाले.

49. संगीत नाटकांच्या सादरीकरणाच्या निमित्ताने अनेक नाट्यसंस्था उदयास आल्या.
50. संगीत नाटकांच्या माध्यमातून सामाजिक एकता आणि बंधुभाव जपण्यास मदत झाली. सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय मुद्द्यांवर लोकमत घडविण्यात संगीत नाटकाने महत्त्वाची भूमिका घेतली.
51. साकी, दिंडी, अभंग यांसारखे जुने काव्यप्रकार नव्या पद्धतीने नव्या सांगीतिक शैलीत संगीत नाटकाने प्रस्तुत केले. त्यामुळे देखील जुन्या परंपरेची एक नवी आवड समजात जागृत करण्याचे कार्य संगीत नाटकाने केले.
52. मनोरंजनाचे नवे साधन म्हणून सिनेमाचा झालेला उदय मराठी संगीत नाटकाकडे दुर्लक्षास कारणीभूत ठरला.
53. स्वतंत्र गायन मैफिलींतून अधिक अर्थार्जनाची संधी दिसू लागल्याने संगीत नाटकांत काम करणे कलाकार टाळू लागले.
54. दूरचित्रवाणीसारख्या नव्या, दृक्श्राव्य माध्यमाकडे अनेक कलाकार वळल्याने देखील संगीत नाटकाला कलाकार मिळणे कठीण होऊ लागले.
55. कोंकणी 'तियात्र' रोमी कोंकणी लिपीत लिहिलेले असल्याने या माध्यमातून रोमी कोंकणी टिकवण्याचे आणि भाषिक चळवळीतून साहित्य निर्मितीचे कार्य केले आहे.
56. ख्रिस्ती समाजाची नाट्याभिव्यक्ती स्वाभाविकपणे रोमी कोंकणी लिपीत झालेली दिसते. रोमी कोंकणीचा वापर 'तियात्रा'त केल्याने गोमंतकीय ख्रिस्ती समाजाने कोंकणी भाषेची ही लिपी टिकवून ठेवण्याचे ऐतिहासिक कार्य केले आहे.
57. पारंपरिक कोंकणी रंगभूमीवरील आशय-विषयांच्या तुलनेत कोंकणी 'तियात्रा'ने आपले वेगळेपण सिद्ध केल्याने एकूणच कोंकणी रंगभूमीचा विकास होण्याचा दिशेने ते महत्त्वाचे योगदान ठरले.
58. कोंकणी 'तियात्रा'ने संगीताचा वापर केल्याने त्याचे कलात्मक रूप जसे वैशिष्ट्यपूर्ण ठरते तसेच त्यातील विविध विषयांच्या दृष्टीनेही त्याचे वेगळेपण उल्लेखनीय आहे.

59. 'तियात्रा'त प्रामुख्याने रोमी कोंकणी भाषा वापरली जात असली तरी त्याचबरोबर पोर्तुगीज आणि इंग्रजी भाषेचाही वापर केला गेला.
60. इंग्रजी आणि पोर्तुगीज भाषा लक्षणीय प्रमाणात वापरणाऱ्या ख्रिस्ती समाजाच्या कोंकणी भाषेवर या दोहोंचाही प्रभाव असल्याने 'तियात्रा'तही या भाषा येताना दिसतात. कोंकणीसोबतच अन्य भाषांच्या वापरामुळे गोमंतकीय समाजजीवनाचे भाषिक वैविध्य अधोरेखित होते.
61. 'तियात्र' लिहितानाच त्याच्या प्रयोगांच्या संख्येची निश्चिती केली जाई. संख्येच्या दृष्टीने हे प्रयोग झाल्यावर तियात्रिस्त ('तियात्र' लिहिणारा) ते हस्तलिखित स्वतः नष्ट करून टाकत असे.
62. विसाव्या शतकाच्या अखेरच्या एकदोन दशकांपर्यंत 'तियात्रा'च्या संहिता ग्रंथरूपाने प्रकाशित करण्याचा विचार कुणीच केलेला दिसत नाही.
63. 1974 साली कला अकादमी या संस्थेतर्फे 'तियात्र' स्पर्धा सुरू झाल्यानंतर 'तियात्रा'कडे अधिक व्यावसायिक दृष्टीने पाहिले गेल्याने संहिता प्रकाशित करण्याचा विचार सुरू झाला.
64. 'तियात्रा'ची पहिली छापील प्रत प्रकाशित करण्याचा मान जुआंव आगुस्तीन फर्नांडीस यांना जातो.
65. रेजिना फर्नांडीस यांनी 1904 साली कोंकणी 'तियात्र' रंगमंचावर पाऊल ठेवले आणि पहिली महिला 'तियात्र' कलाकार होण्याचा मान प्राप्त केला.
66. 'तियात्रा'च्या संहिता छापील स्वरूपात उदयास आल्यामुळे त्यांचा भाषिक, वाङ्मयीन अभ्यास शक्य होऊ शकला. नव्वदोत्तर कालखंडात 'तियात्रा'च्या छपाईत लक्षणीय वाढ झाली.
67. गोवा कोंकणी अकादमी यासारख्या सरकारी संस्थांची आर्थिक मदत लाभल्यामुळे देखील संहिता प्रकाशनाला बळ लाभले आहे.
68. देवनागरी भाषेतून कोंकणी 'तियात्र' लिहिले गेल्याने 'तियात्रा'ची भाषिक व्याप्ती देखील वाढली आहे.

69. देवनागरी कोंकणीत 'तियात्र' लेखन सुरू झाल्याने हिंदू धर्मियांचा देखील या साहित्यकलाप्रकाराकडे कल वाढू लागला.
70. पाश्चात्य नाटकांची रूपांतरे 'तियात्रा'च्या माध्यमातून सादर झाल्यामुळे पाश्चात्य रंगभूमीचाही परिचय रसिकांना झाला.
71. कोंकणीतील पहिले 'तियात्र' अर्थात् 'इटालियन भुरगो' इटालियन संगीत नाटकाचे भारतीय रूप आहे. त्यामुळे इटालियन 'ऑपेराता'चा 'तियात्रा'वर प्रभाव असल्याचे दिसून येते.
72. काळाच्या ओघात 'तियात्रा'तील संगीताने आधुनिक शैली देखील स्वीकारलेली दिसते परंतु, हा बदल स्वीकारताना 'तियात्रा'ने मूळ गोमंतकीय बाज राखला आहे.
73. 'तियात्रा'मुळे ख्रिस्ती आणि हिंदू धर्मीय समाजाचे जोडले जाणे हे केवळ कलेच्या आस्वादापुरते मर्यादित राहिले नाही. कालांतराने अनेक हिंदू धर्मीय 'तियात्र' लेखन करताना दिसतात.
74. 'तियात्र' लेखन देवनागरी कोंकणीत झाल्याने हिंदू धर्मीय देखील त्यांचे वाचन करू शकले. आणि त्यांचा या साहित्यकलाप्रकाराकडे ओढा अधिक वाढीस लागला.
75. 'तियात्र' हा केवळ एखाद्या विशिष्ट धार्मिक समाजापुरता मर्यादित साहित्यकलाप्रकार न राहता त्याने सामाजिक आणि सांस्कृतिक बंधुभाव वाढीस लागण्यात महत्त्वाचे योगदान दिले आहे.
